

*Ющук О. І.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1371-3379>*

ПРИНЦИП НЕВІДВОРОТНОСТІ ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ

Анотація. В статті досліджено загальну характеристику принципів кримінально-виконавчого права, які мають основу загально-правових принципів, але виступають керівними положеннями та імперативними вимогами, які забезпечують державну політику у сфері виконання покарань та реалізацію досягнення мети покарання. Детально звернуто увагу на принцип невідворотності виконання та відбування кримінального покарання як одного із основних засадничих елементів кримінально-правової політики держави. В роботі розкривається його зміст, значення та роль у забезпеченні ефективності правосуддя, обов'язкового виконання кримінальних покарань, підтриманні правопорядку та зміцненні довіри суспільства до правоохоронної та судової систем. Встановлено, що серед загального переліку одним із фундаментальних принципів кримінально-виконавчого права є принцип невідворотності виконання і відбування кримінального покарання. Змістом цього принципу є обов'язковість реалізації та виконання обвинувального вироку винесеного судом з призначенням покарання та недопущення його невиконання засудженим встановленим законом правових обмежень.

В дослідженні особлива увага приділяється взаємозв'язку між різними принципами кримінально-виконавчого права, зокрема між невідворотністю виконання та відбування покарання та запобіжною функцією кримінального права, оскільки виконання судових рішень впливає на свідомість особи про неминучість кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, що виступає стримуючим фактором для майбутніх правопорушників.

Стаття містить аналіз нормативного закріплення принципу невідворотності покарання в кримінальному процесуальному та кримінально-виконавчому законодавстві, а також відповідність міжнародним стандартам виконання покарань. Акцентовано, що у сучасних умовах розвитку кримінально-виконавчої системи України принцип невідворотності набуває нових змістовних характеристик. Його реалізація повинна поєднуватися з принципами гуманізму, індивідуалізації виконання покарання та дотримання прав людини. Йдеться не лише про формальне відбування покарання, а про ефективне досягнення його мети – виправлення засудженого та запобігання рецидиву.

У дослідженні наголошується, що ефективність принципу невідворотності виконання та відбування покарання залежить не лише від суворого призначеного покарання, а передусім від їх неминучості та своєчасності застосування. Досягнення ефективності цього принципу на практиці вимагає удосконалення кримінально-виконавчої системи, підвищення рівня професійності правозастосовних органів та впровадження сучасних механізмів контролю за виконанням вироків.

Зроблено висновок, що принцип невідворотності виконання і відбування покарання є ключовим елементом кримінально-виконавчого права, який забезпечує ефективність функціонування всієї системи кримінальної юстиції. Його подальший розвиток має здійснюватися з урахуванням європейських стандартів, спрямованих на поєднання ефективності покарання та поваги до прав людини.

Ключові слова: принципи кримінально-виконавчого права, виконання вироку, принцип невідворотності виконання та відбування покарання, пробація, кримінальна юстиція.

Постановка проблеми. Принцип невідворотності виконання та відбування кримінального покарання є одним із основних принципів кримінально-виконавчого права, що забезпечує ефективне функціонування системи кримінальної юстиції та є гарантією реалізації загальних принципів права. Змістом цього принципу є обов'язковість виконання вироку або ухвали суду та забезпеченні відбування призначеного покарання кожній особі, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення. На сьогоднішній день перед кримінальною юстицією в умовах воєнного стану постають виклики щодо реформування судової системи та органів виконання покарань, що актуалізує питання ефективності реалізації цього принципу на практиці.

Незважаючи на закріплення у національному кримінальному, кримінально процесуальному та кримінально-виконавчому законодавстві принципу невідворотності кримінального покарання на практиці зустрічаємо випадки невиконання вироків, ухилення засуджених від відбування покарання, надмірне застосування звільнення від відбування покарання та амністії. Це в свою чергу знижує рівень довіри суспільства до правосуддя та створює ілюзію безкарності, що призводить до повторного вчинення кримінальних правопорушень.

Особливо необхідно звернути увагу, що при виконанні та відбуванні покарання можуть порушуватись права та свободи засудженого, тому необхідно дотримуватись балансу між невідворотністю покарання та дотриманням прав людини, гарантованих Конституцією України і міжнародними стандартами. Тому у зв'язку із цим виникає необхідність детального аналізу механізму реалізації принципу невідворотності виконання та відбування покарання, а також виявлення проблем реалізації на практиці та вироблення пропозицій щодо їх усунення.

Отже, дискусійні питання реалізації та забезпечення невідворотності виконання та відбування кримінального покарання на практиці набувають особливої актуальності та потребують подальшого дослідження з урахуванням сучасних реалій та воєнного стану.

Стан дослідження. Проблеми принципів кримінально-виконавчого права, зокрема питання реалізації та забезпечення принципу невідворотності виконання та відбування покарання були предметом дослідження таких науковців, як О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьова, А. П. Геля, Х.Я. Гнота, Т. А. Денисової, О. М. Джузи, О. Г. Колба, В.Т. Маляренко, Д.О Пилипенко, В.Ф. Пузирного, О.В. Старчука, А. Х. Степанюка, І. С. Яковець та ін.

Метою статті є аналіз механізму реалізації принципу невідворотності виконання та відбування кримінального покарання, а також виявлення проблем його застосування на практиці та вироблення пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Винесення судового рішення особі, яка винна у вчиненні кримінального правопорушення вимагає здійснення завершальної стадії кримінального провадження, а саме виконанням вироку або ухвали суду. Відповідно до ст. 4 КВК України «підставою виконання і відбування покарання є вирок суду, який набрав законної сили, інші рішення суду, а також закон України про амністію та акт помилування» [2]. Забезпечення реалізації судового рішення є необхідним в завершенні кримінального провадження, оскільки виконання покарання дасть змогу досягти мети, яка регламентується кримінальним законодавством. Мета покарання може бути досягнута у випадку виконання покарань усіма відповідними органами, які забезпечують таку діяльність з дотриманням принципів призначення та виконання покарань.

Принцип (лат. *principium* – начало, основа) – це «твердження, яке сприймається як головне, важливе, суттєве, неодмінне або, принаймні, бажане. У повсякденному житті принципами називають внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні та теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різних сферах діяльності. У науці принципи – це загальні вимоги до побудови теорії, сформульовані як те первинне, що лежить в основі певної сукупності фактів».

На думку О. В. Старчука «принципи права – це такі засадничі ідеї права, які визначають зміст і спрямованість його норм та характеризуються системністю, взаємоузгодженістю, загальнообов'язковістю, універсальністю, стабільністю, предметною визначеністю, загальнозначущістю й регулятивністю» [11, С. 40–43].

Принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань закріплені в ст. 5 КВК України. «Кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правосудної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань» [2].

Як зазначає Д.О. Пилипенко у вказаній статті «вичерпний перелік принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. Ці ґрунтовні елементи кримінально-виконавчої дійсності відображають діючий державний підхід до регулювання правовідносин, що виникають у межах дії кримінально-виконавчого законодавства. Цей підхід містить засади, що відображали та відображають державну політику у сфері

виконання й відбування покарань на момент прийняття закону та зберігають актуальність й донині. Проте ключовим фактором розвитку держави в контексті оптимізації внутрішньої правової політики є наявність гнучкого підходу до удосконалення чинного нормативно-правового базису країни. Наявність варіативності у внутрішній правовій державній політиці створюватиме евристичні умови для подальшого розвитку та удосконалення чинних галузей права, ключове положення в яких відведено кодифікованим нормативно-правовим актам» [7, С. 150–155].

Принципи кримінально-виконавчого права мають основу загально-правових принципів, але виступають керівними положеннями та імперативними вимогами, які забезпечують державну політику у сфері виконання покарань та реалізацію досягнення мети покарання. Як вважає Х.Я. Гнот «розгляд проблеми принципів у кримінально-виконавчому праві ускладнює те, що у фахівців дотепер немає єдиної думки про те, чи йдеться про принципи кримінально-виконавчого права (політики держави у сфері виконання покарання), кримінально-виконавчого законодавства чи діяльності» [1, С. 441–446].

Серед загального переліку одним із фундаментальних принципів кримінально-виконавчого права є принцип невідворотності виконання і відбування покарання. Змістом цього принципу є обов'язковість реалізації та виконання обвинувального вироку винесеного судом з призначенням покарання та недопущення його невиконання засудженим встановлених законом правових обмежень.

Зазначений принцип є логічним продовженням загально-правового принципу невідворотності кримінальної відповідальності, трансформуючись на стадії виконання вироку у вимогу реального, своєчасного та повного виконання покарання. Він забезпечує авторитет правосуддя, зміцнює довіру до державних інституцій та виконує превентивну функцію, оскільки усвідомлення неминучості відбування покарання стримує від вчинення нових кримінальних правопорушень.

Принцип невідворотності виконання та відбування кримінального покарання пов'язаний із принципом обов'язковості виконання покарань. Відповідно до ч. 2 ст. 21 КПК України «вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному цим Кодексом, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України» [4]. Якщо говорити про обов'язковість виконання покарання, це стосується вироків або ухвал, які прийняті судовою гілкою влади. Кримінальне процесуальне законодавство встановлює, що «вирок або ухвала суду, які набрали законної сили, обов'язкові для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для усіх фізичних та юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб, і підлягають виконанню на всій території України (ст. 533 КПК України)» [4].

На думку В.Т. Маляренка «своєчасне, повне, точне і безумовне виконання судового рішення підвищує його ефективність, сприяє виконанню завдань кримінального судочинства, утвердженню законності у державі. Обов'язковою умовою виконання судового рішення у кримінальній справі є набрання ним законної сили, оскільки лише рішення, яке набрало законної сили, є підставою до відбування засудженим кримінального покарання, а також виконання всіх інших рішень, сформульованих у вирокі, ухвалі» [5, С. 297]

Водночас у сучасних умовах розвитку кримінально-виконавчої системи України принцип невідворотності набуває нових

змістовних характеристик. Його реалізація повинна поєднуватися з принципами гуманізму, індивідуалізації виконання покарання та дотримання прав людини. Йдеться не лише про формальне відбування покарання, а про ефективне досягнення його мети – виправлення засудженого та запобігання рецидиву.

Особливого значення цей принцип набуває в умовах реформування кримінально-виконавчої системи та розвитку пробації. Запровадження альтернативних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, не заперечує принцип невідворотності, а навпаки – розширює форми його реалізації. У цьому контексті важливо забезпечити належний контроль за виконанням таких покарань і ефективність пробаційних програм.

Отже, в межах наглядової пробації на відповідні установи та центри пробації покладається обов'язок щодо виконання покарань, які призначені судом за вчинене кримінальне правопорушення. Саме в цим і забезпечується принцип невідворотності виконання покарань згідно з судовим рішенням. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про пробацію» «наглядова пробація – це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання за вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів»[9].

На думку Пузирного В.Ф. «наглядова пробація забезпечує контроль та підтримку осіб, які відбувають покарання без позбавлення волі та передбачає нагляд за поведінкою засудженого, сприяння його ресоціалізації та реінтеграції в суспільство, що запобігає скоєнню рецидивних злочинів. Це комплекс заходів, спрямованих на ресоціалізацію засуджених осіб через нагляд та контроль за виконанням обов'язків, покладених судом, а також забезпечення захисту безпеки суспільства» [10].

Цілі, які ставляться перед наглядовою пробацією стосуються, насамперед, здійснення нагляду і виявлення невиконання судових рішень. Такий нагляд здійснюється за виконанням покарань, які не пов'язані із ізоляцією від суспільства, зокрема позбавлення волі. Непоодинокі випадки, які виявляються на практиці, коли або неналежним чином або взагалі не виконуються покарання. Наприклад, в судовій практиці є випадки, коли не виконуються громадські роботи, а сама особа не з'являється для виконання робіт визначених органами місцевого самоврядування, але її табелюють, чим порушують виконання такого покарання. Ще одним прикладом, є неповне виконання виправних робіт, коли роботодавець не стягує в дохід держави відсоток із заробітної плати, як це визначено у вироку суду. Такі приклади свідчать про те, що відбувається порушення принципу невідворотності кримінальної відповідальності та невиконання судового рішення, яке мало на меті кару і виправлення засудженого. Все це свідчить, що невиконання вироку призведе до безкарності в суспільстві, засуджений не зазнає карі за вчинене діяння, не відбудеться його перевиховання, що стане ризиком повторного вчинення кримінального правопорушення.

Під час реалізації нагляду при виконанні судових рішень, які набрали законної сили, законів про амністію, актів про помилування персонал органу пробації виконує такі функції:

«веде облік засуджених осіб; роз'яснює засудженим особам порядок та умови відбування покарання; здійснює контроль за виконанням засудженою особою обов'язків, встановлених законом та покладених на них судом; здійснює попереджувальні та виховні бесіди із засудженою особою, відвідує її за місцем проживання з метою забезпечення контролю за поведінкою та способом життя; визначає оцінку ризиків повторного вчинення кримінальних правопорушень; здійснює ознайомлювальні, попереджувальні бесіди з батьками неповнолітніх, їх законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення кримінального правопорушення; проводить індивідуально-профілактичні бесіди із засудженими особами» [8].

Крім наглядової пробації, яка виконує принцип невідворотності виконання покарання на законодавчому рівні передбачена і пенітенціарна пробація. Відповідно до міжнародних рекомендацій в національне законодавство на підставі Закону України «Про пробацію» прийнятого 5 лютого 2015 року, було запроваджено пенітенціарну пробацію. Основною метою якої є: «підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання» [9].

На думку Д. Чернишова «працівники уповноважених органів з питань пробації здійснюють не лише нагляд за особами, засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням або обмеженням волі, а й працюють також в установах закритого типу для участі в підготовці засуджених до звільнення (за ініціативи адміністрації установи виконання покарань (слідчого ізолятора), координуючи ці заходи з підрозділами пробації за місцем проживання засудженого після звільнення або місцем розташування установ соціальної адаптації для звільнених, та залучаються в роботу щодо здійснення моніторингу проблемних питань засуджених, які готуються до звільнення, та їхніх можливих потреб після звільнення» [9].

Висновки. Разом із тим існують проблеми, що ускладнюють повноцінну реалізацію принципу невідворотності виконання і відбування покарання в Україні. До них належать: недосконалість механізмів контролю за виконанням покарань, перевантаженість установ виконання покарань, недостатній рівень ресурсного забезпечення, а також випадки ухилення засуджених від відбування покарання.

Узагальнюючи, слід зазначити, що принцип невідворотності виконання і відбування кримінального покарання є ключовим елементом кримінально-виконавчого права, який забезпечує ефективність функціонування всієї системи кримінальної юстиції. Його подальший розвиток має здійснюватися з урахуванням європейських стандартів, спрямованих на поєднання ефективності покарання та поваги до прав людини.

Література:

1. Гнот Х.Я. Принципи забезпечення виконання судових рішень установами виконання покарань. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 441–446. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_72
2. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року № 1129-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
3. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3920>

4. Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
6. Пенітенціарна пробація як механізм профілактики вчинення повторних злочинів. URL: <https://censor.net/ru/blogs/3075683>
7. Пилипенко Д.О. Щодо системи принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. *Правовий часопис Донбасу*. № 3–4. 2017. С. 150–155. <https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache>
8. Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : Наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 р. № 272/5 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text>
9. Про пробацію: Закон України від 5.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>
10. Пузирний В.Ф. Наглядова пробація в Україні: організаційно-правовий аспект. *Правові новели*. №22. Том 3. 2024. С. 24–29. URL: https://www.legalnovels.in.ua/journal/22-3_2024/22-3_2024.pdf#page=24
11. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40–43. URL: <https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache>

Yushchuk O. The principle of the irreversibility of the imposition and serving of criminal sentences

Summary. This article examines the general characteristics of the principles of penal enforcement law, which are grounded in general legal principles but serve as guiding principles and mandatory requirements that underpin state policy in the field of penal enforcement and ensure the achievement of the objectives of punishment. Particular attention is paid to the principle of the inevitability of the enforcement and serving of criminal punishment as one of the fundamental elements of the state's criminal law policy. The paper explores its content, significance and role in ensuring the effectiveness of justice, the mandatory enforcement of criminal penalties, the maintenance of law and order, and the strengthening of public confidence in the law enforcement and judicial systems. It has been established that, among the general list, one of the fundamental principles of penal law is

the principle of the inevitability of the enforcement and serving of punishment. The essence of this principle is the mandatory implementation and enforcement of a conviction handed down by a court imposing a sentence, and the prevention of the convicted person's failure to comply with the legal restrictions established by law.

The study focuses in particular on the relationship between various principles of criminal enforcement law, specifically between the inevitability of the enforcement and serving of sentences and the preventive function of criminal law, since the enforcement of court decisions influences an individual's awareness of the inevitability of criminal liability for a committed criminal offence, which acts as a deterrent for future offenders.

This article analyses the legal enshrinement of the principle of the inevitability of punishment in criminal procedure and penal legislation, as well as its compliance with international standards for the enforcement of sentences. It emphasises that, in the current context of the development of Ukraine's penal system, the principle of inevitability is taking on new substantive characteristics. Its implementation must be combined with the principles of humanism, the individualisation of the enforcement of sentences and respect for human rights. This is not merely a matter of formally serving a sentence, but of effectively achieving its purpose – the rehabilitation of the convicted person and the prevention of reoffending.

The study emphasises that the effectiveness of the principle of the inevitability of the enforcement and serving of sentences depends not only on the severity of the sentence imposed, but above all on the inevitability and timeliness of its enforcement. Achieving the effectiveness of this principle in practice requires the improvement of the penal system, enhancing the professionalism of law enforcement agencies, and the introduction of modern mechanisms for monitoring the enforcement of sentences.

It has been concluded that the principle of the inevitability of the enforcement and serving of sentences is a key element of penal law, ensuring the effective functioning of the entire criminal justice system. Its further development should take into account European standards aimed at reconciling the effectiveness of punishment with respect for human rights.

Key words: principles of penal law, enforcement of sentences, the principle of the inevitability of enforcement and serving of sentences, probation, criminal justice.

Дата першого надходження статті до видання: 18.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)